

‘לעולם אל ימנע אדם את עצמו מבית המדרש ומדברי תורה ואפילו בשעת מיתה’ — יש מי שפרש כוונת המאמר, שלא תאמר שהעסק בתורה ענינו רק להחליש את היצר הרע ולהסיר הפחיתות, אשר לפי זה בשעת מיתתו של אדם שאז נחלש ממנו היצר לגמרי, אינו צריך לאחוז בתורה — על כן אמרו שאין הדבר כן, אלא עצם התורה היא תכלית השלמות אף במקום שהרע נעדר. (עפ”י משך חכמה — וראה כב, יט. עע”ש. וראה עוד פנים יפות — חקת יט, יד).

דף פד

באורים וציונים

‘של אבנים — טהורה מכלום. ואמר רבי יוחנן: ואם יש בה בית קבול רמונים — טמאה’ — הגם שהיא מיוחדת לאבנים וראויה לשימוש, הואיל ואינה מקבלת רמונים — טמאה. ואולם מצינו כלים שמקבלים טמאה אף בכגון זה, כל שמיועדים מתחילתם לשימוש מסוים. (ע’ רמב”ם כלים ו, ג). ודוקא בעגלה וכיוצא בה, שהשלם שאינו נקוב נאות יותר וחביב אצל בני אדם, ובנקבים גדולים כבר נמאסים על בני אדם לשימוש, לכן בטלו מתורת כלים. ותלוי בהכרעת חכמים בכל דבר ודבר. (עפ”י חזון איש כלים יח, יב. וע”ש כג, א שנתקשה בדבר, הלא משמע שכל עגלות של אבנים נקובות הן [וכן נראה מדברי הריטב”א להלן צח.]. וע”ע בשפת אמת).

‘ומדרס כלי חרס מנלן דטהור...’ — הגאון רבי עקיבא אייגר ציין לרש”י בעירובין (קד. ד”ה לא) ובבכורות (לח. ד”ה אין מדרס), מדבריו שם נראה שטעם הדבר שאין טומאת מדרס לכלי חרס, משום שאדם היושב עליו שוברו, והרי אינו ראוי למושב. [וכן כתב המאירי בסוגיתנו. וכבר העירו שמקור הסברה בירושלמי. ע’ חדושי הנצי”ב]. וכתב על כך הגרעק”א ‘צ’ע’ — שהרי כאן למדו הדבר מן המקראות, ולא מסברה בעלמא.

אכן נראה מכמה מקומות שכן דרכו של רש”י בפירושו, ליתן טעמים לדין הנלמד מן הכתוב, כענין ‘טעמא דקרא’ [או כהגדרת הדין]. והנה כמה דוגמאות הרשומים אצלי:

רש”י לעיל סז: נתן טעם לשוכח שהוא שבת שחייב על כל שבת ושבת, כי אי אפשר שלא שמע בינתים. והתוס’ שם הוכיחו שאין זו נקראת ‘דיעה’ שהרי לא נודע לו החטא. ועוד הקשו, הלא למדו זאת בגמרא מקרא. אכן נראה שרש”י רק נתן טעם כגדר לדין הנלמד מן הכתוב, ואינה סברה העומדת לעצמה.

וכן לעיל סח: בענין תינוק שנשבה לבין הנכרים פטור, נימק רש”י משום שאומר מותר אנוס הוא, והתוס’ הקשו על כך. אך נראה שכוונת רש”י לגדר דין הנלמד מן הכתוב, לא כסברה עצמאית. (וע”ש רא”מ הורביץ).

וכעין זה כתב רש”י (להלן צג. ד”ה יחיד) טעם לדין הנלמד מן הכתוב שיחיד שעשה בהוראת ב”ד פטור — משום שאנוס הוא. וע’ גם ברש”י להלן (צב: ד”ה ורבי יהודה), שכתב טעם שאינו אלא גדר בלימוד מן הכתובים (ע”ש צג. וברד”ה וחד).

וכן רש”י בפסחים (ד). נתן טעם לכך שמוזוה חובת הדר היא מפני שהיא משמרתו, הגם שהוא דין תורה. ובסוף תמורה נתן רש”י טעם לכך שהנשרפים לא יקברו. והעיר שם רעק”א בגליון מדוע הוצרך לזה והלא דין הוא שמצוותו בשרפה. ולהאמור א”ש.

וכן יש לבאר בזה דברי רש”י ברפ”ו דפסחים — ע’ במובא שם.

וכן רש"י שם עג: כתב גבי עיבור צורה, שאין שורפים קדשים בבזיון. ויש שרצו לומר שלדעתו אין דין זה אלא מדרבנן (ע' מקדש דוד יז; דבר שמואל שם פב.), אך להאמור אין צורך בכך, שנתן רש"י טעם לדין התורה. וכן ביומא (יא.) כתב רש"י (בד"ה מאי) שלכך מקום שעומדים בו ערומים פטור ממוזה, כי אין כבוד שמים להיות שם מוזה. ובברייתא שם למדו מ'בית' כל שאין עשוי לכבוד כבית פטור. ונתן רש"י טעם לדין. ובסוטה (מ: מ:) נתן רש"י טעם לאיסור ישיבה בעזרה. ובמקום אחר כתב שהוא מהלכה למשה מסיני (סנהדרין קא:). ובאר המשל"מ (בית הבחירה ז) שנתן רש"י טעם לדין.

ובפסחים (עז. ד"ה שאינו) נתן רש"י טעם שאין כהן גדול נכנס לקדש הקדשים בציץ משום שאין קטגור נעשה סגור. והקשה הגרעק"א הלא מפורש בתורה שנכנס בבגדי לבן (וע' ביצחק יקרא כב.). ולהאמור ל"ק, שנתן רש"י טעם לדין המפורש בכתוב. וביבמות (נד רע"א) פרש"י 'ישן לא קנה' – דלאו בר דעת ואין קנינו קנין. ובגמ' שם בסמוך דרשו זאת מן הכתוב [וע"ש בתוס' ותו"י].

וע' גם בכתובות (ז: ב) ברש"י ותד"ה חוץ. וערש"י סוטה (לה: ד"ה וכתבו) ובחז"א אה"ע קמו שם. וכן רש"י בסנהדרין (נג.) נתן טעם לכך שהמקלל אב ואם בסקילה ולא בחנק. ובכמה מקומות (בזבחים לה: סח: פה: ובחולין כג: כג:) פירש רש"י שמחוסר אבר בעוף פסול לקרבן דהקריבוהו נא לפחתך היצרן. והתוס' השיגו עליו. וי"ל שכוונתו לנתינת טעם בעלמא ולא בא ליתן מקור לדין.

'מפיץ במת' — בבאור שיטות רש"י ותוס', ובבאור שיטת הרמב"ם — ע' חזון איש כלים הו; כג, יח; חדושי ר' אריה לייב מאלין ח"ב ע; קהלות יעקב מה; אגרות משה יו"ד ח"א קכא; בית ישי קלו, עמ' תעו.

(ע"ב) 'מי לא עסקינן דיחדינהו לאשתו נדה וקאמר רחמנא טהור' — ערש"י ותוס' כמה פירושים. וראה עוד שני פירושים מחודשים בדברי הגמרא, בחז"א כלים ג, ב; זכר יצחק סו"ס י נז. בבאור דברי התוס' — ע' הגהות רי"א חבר שבסוף המסכת; חדושי רבי אריה לייב מאלין ח"ב ע; קהלות יעקב כאן סו"ס י מד.

'מינין לערוגה שהיא ששה על ששה טפחים שזורעין בתוכה חמשה (י"ג: מינין) זרעונין; ד' על ד' רוחות הערוגה ואחת באמצע' — כמה שיטות יש בראשונים; יש סוברים שממלא זרעים בכל רוח (= צלע) מרוחות הערוגה עד סמוך לקרן, ואין לחוש ליניקה המעורבת, כי די בהיכר של כל מין ומין על ידי צורת הזריעה. ואולם בזרע יחידי (האמצעי) צריך הרחקה בכדי יניקה, לפי שאין היכר אלא בשורת זרעים הפונה לכיוון שונה, ולא בזרע יחיד. (כן היא שיטת רש"י. וב'חדושי הר"ן הביא בשם רש"י אחרת. וצ"ב).

ויש אומרים שאף הזרעים שבשורות צריך להרחיקם שלשה טפחים בין מין למין, ולפי זה אין לזרוע אלא באמצעה של כל רוח, ולא בקצוות הערוגה באופן שבין שורת זרעים אחת לשורה שבכיוון האחר (כגון בין קצה שורת מזרח-מערב לבין קצה שורת צפון-דרום) יהיה ריוח ג' טפחים. וכן אי אפשר לזרוע אלא שורת זרעים אחת בכל רוח, שהרי אם יעבה את שטח הזריעה, שוב לא יישארו שלשה טפחים בין הזרעים שבצדדים לזרע האמצעי. (כן דעת רבנו תם ועוד).

ויש סוברים, הואיל ושיעור יניקת זרעים אינו אלא טפח ומחצה, הלכך די בשיעור זה להרחיק בין מין למין, אך אין צריך טפח ומחצה לכל זרע, כי אין חוששים לתערובת היניקות. ולפי דעה זו, יכול למלא את הערוגה בזרעים, עם שמירת המירווח האמור, ובמרכז הערוגה משאיר מקום פנוי שלשה על שלשה טפחים, ויכול לזרוע זרע ממין אחר באמצע, כך שהוא רחוק משאר הזרעים טפח ומחצה לכל עבר. [או

לחילופין, יכול לזרוע במרכז טפח על טפח, וכן שאר הזריעות זורע ברוחב טפח, נמצא ריוח טפח ומחצה בין זריעת המרכז לזריעת הצדדים. כ"כ המאירי]. (עפ"י ר"ש במשנת כלאים, לפי הירושלמי. וכן דעת הרא"ש. וכן נקט המאירי. וכן היא דעת הרמב"ם (כלאים ד, ט), ששיעור יניקה לענין הרחקה הוא טפח ומחצה. [אלא שהרמב"ם פירש באופן אחר זריעת חמישה מינים בערוגה — זורע בכל רוח ארבעה טפחים על רוחב טפח. ומשייר טפח רבוע בכל קרן מקרנות הערוגה. ובאמצע הערוגה זורע מין חמישי בריבוע שני טפחים וארבע חמישיות ועוד, באופן שפינותיו של אותו ריבוע מגיעות לאמצע שורות הזרעים האחרים. ואין לחוש לנגיעת הקצוות, משום התר 'ראש תור']. ואילו דעת הרמב"ן הריטב"א והחינוך (רמה, יב) כדעת רש"י ותוס', ששיעור יניקה שלשה טפחים. פסק החזו"ן-איש (כלאים ז, כה): 'זורע אדם ב' ירקות זה אצל זה ומרחיק ביניהן טפח ומחצה [כיון שכן דעת הר"י בן מיגש והר"מ והר"ש והרא"ש והגידון בדרבנן לדעת הר"מ שאין לוקין אלא אם הן בתוך טפח] מלבד מקום הזרעים [כמש"כ ר"ש ריש פרק ערוגה דדברי רש"י דהזרעים הם בכלל המרחק אינו רק לשיטתו דבעינן ג' טפחים], ואם היה ביניהם טפח ומחצה וכשנתעבו ונתגדלו אין ביניהם שיעור הרחקה — צריך לעוקרן ולהרחיקן [ד"ז לא נתבאר אבל הדבר מסתבר, ועי' סי' ח' סק"י דסתימת הדבר משמע דמותר בכל גוונא] ולפי זה נראה דאין זורע במרחק טפח ומחצה אלא בדברים שאין שרשן מתעבה וישאר שיעור מרחק ביניהן, אבל דברים המתעבין צריך להרחיק ביניהן שישאר מרחק טפח ומחצה כשיגדלו, וקלחים המתעבים כמו כרוב צריך י"א ומחצה [ד"ז אינו מוכרע ויתבאר בס' דלקמן] ואם הוקשו לזרע כל הירקות צריכים י"א ומחצה...].

ויש שיטות נוספות בבאר הסוגיא — ע' במאירי. וכן יש שיטה נוספת להגר"א, ולפיה לא הותר במשנה אלא בחמשה זרעים בודדים. מ"ו בשיטה זו — ע' בחזו"א כלאים ז, יד. וע"ע בשו"ת ר"י בן מגאש — כו.

אם בא לזרוע זרעים בודדים, יתכן ויכול לזרוע ט' מינים שונים, ארבע בקרנות ועוד ארבע באמצע כל רוח, ועוד אחת במרכז הערוגה, והרי יש ריוח שלשה טפחים בין מין למין. (כן משמע בירושלמי, מובא ברמב"ן. וכן משמע מפסקי הרי"ד). ולפי הסוברים ששיעור יניקה טפח ומחצה, יכול לזרוע תשע מינים בערוגה, כל מין בטפח רבוע, ובין כל מין ומין יהא ריוח טפח ומחצה. (וכן נקט המאירי. וע"ש עוד אופני זריעה של מינים מרובים.

ועוד הוסיף: 'וכן יראה לי, שדרך הערוגה לזרוע בארבע צדדים וחמשי שבאמצע, והוצרכו חכמים ליתן שיעור בריבועה כפי מנהגם, כלומר מנהג זריעתם בערוגה אחת צריך שיהא ריבועה כך וכך'.
ואולם התוס' (פה. ד"ה וקים) ועוד ראשונים צדדו שאין התר בדבר כי נחשב לערבוב. לא התירו אלא באופן המוזכר במשנה. [ואיסור זה נראה שהוא מדרבנן. עפ"י חזו"ן איש כלאים ז, כה].

דף פה

זמנלן דהא דקים להו לרבנן (דחמשא בשיתא) מילתא היא?... — 'פירוש: מנא לן לסמוך בדיני תורה לדון אותם על פי חכמת התולדה (= הטבע) אם לא קבלנוה בפירוש התורה שבעל פה' (ריטב"א, וכפרש"י).

ומתריך, אכן ניתן לסמוך על חכמת הבריות בטבעיים, 'דאמר רבי חייא... אלה בני שעיר החרי ישרי הארץ... שהיו בקיאים בישובה של ארץ... — וחכמים חקרו ודרשו מעובדי אדמה, חמשה גרעינים בכמה אינם יונקים מהרדי, והשיבום, בששה על ששה, והם עמדו על דבריהם. (הדושי הר"ן).

שרץ — שיעורו כעדשה (כברייתו), [אבר שלם מטמא במשהו. ע' מעילה טז]; הנבלה והמת — בכזית. [אבר שלם — במשהו. נזיר ג. מעילה טז].

ז. טומאת אהל אינה אלא במת בלבד.

ולרבי יהודה בן בתירא (ע"ז לב) אף תקרובת עבודה זרה מטמא באהל (שהוקשה למת).
טומאה זו מן התורה (תוס' חולין יג; ריטב"א ע"ז לב). וכתבו שגם לחכמים יש טומאה מדרבנן.
והר"ש כתב שלריב"ב מטמאה תקרובת באוהל מדרבנן, ומבואר שלחכמים טהור.
הריטב"א פסק כריב"ב, ואולם הרמב"ם פסק כחכמים.

דף פג

ק"ג. א. האם נכרים מטמאים בזיבה; האם יש טומאה לנכרים?

ב. האם יש שיעור לגודל עבודה-זרה לענין איסורה בהנאה?

ג. האם ספינה מקבלת טומאה אם לאו?

א. אין הנכרים מטמאים בזיבה. (דבר אל בני ישראל...). וכן בשאר טומאות, אבל גזרו עליהם להיות כזבים לכל דבריהם, (לענין משא והיסט וכו').

ב. עבודה זרה, אין שיעור לאיסורה. (וישימו להם בעל ברית לאלהים — זה זבוב בעל עקרונן. מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו ומניחה בתוך כיסו...).

ג. ספינה אינה מקבלת טומאה. (דרך אניה בלב ים. חנניה אומר [וכן היא דעת רבי יוסי או חכמים בתוספתא.

פד. כרב פפא או כרב זביד): נלמדה משק, שאין מקבל טומאה אלא המיטלטל מלא וריקן).

ספינה של חרס — לתנא קמא, טהורה, ולחנניה טמאה, (שהרי טומאת כלי חרס לא הוקשה לשק). וכן ספינת הירדן, שהיא קטנה וטוענים אותה ביבשה, לתנא קמא טהורה ולחנניה טמאה, שהרי מטלטלת היא מלא וריקן, ואפילו אינה מיטלטלת אלא על ידי שוורים — טמאה (הגם שהיא באה במידה. תוס').

דף פד

ק"ד. מה דין הכלים דלהלן לענין טומאת מדרס ולשאר טומאות?

א. עגלה.

ב. תיבה.

ג. כלי חרס. (פכין גדולים או קטנים; פתוחים או מוקפים צמיד פתיל).

ד. מפין.

א. שלש עגלות הן:

עשויה כקתדרא (— צרה ומוקפת משלשה צדדים, והיא מיוחדת לשיבה) — טמאה בתורת 'מדרס', (והוא הדין לשאר טומאות).

עשויה כמטה (= ארוכה, ומיועדת בעיקרה להניח בה סחורות) — טמאה טמא מת (וכן שאר טומאות) אבל לא משום מדרס. (ואעפ"י שפעמים שוכבים בה. ריטב"א).

עשויה להניח בה אבנים (ופרוצה תחתיה בנקבים גדולים) — טהורה מכלום. ואמר רבי יוחנן: אם יש בה בית קיבול רמונים — טמאה טמא־מת. [ואעפ"י שאינה מיטלטלת על ידי אדם אלא על ידי שוורים].

ב. שלש תיבות הן:

פיתחה מצדה — טמאה (אף) מדרס, (לפי שמשמשת לשכיבה עם מלאכתה. רש"י).
מלמעלה — טמאה טמא מת (ושאר טומאות) ולא מדרס.
תיבה הבאה במדה — טהורה מכלום, שכלי עץ הבא במדה (= רחב מידות), טהור, (לפי שאינו עשוי להיטלטל כשהוא מלא, אף לא ע"י שוורים, ואינו דומה לשק המיטלטל מלא וריקן).
התוס' ועוד סוברים שאם ראוי הוא למדרס, טמא אפילו בא במדה. וכמה ראשונים חולקים.

ג. כלי חרס מקבל טומאה מתוכו, טומאת מת ושאר טומאות, אבל אין בו תורת מדרס. (ואיש אשר יגע במשכבו — מקיש משכבו לו, מה הוא יש לו טהרה במים, אף משכבו, יצא כלי חרס שאין לו טהרה במקוה (חזקיה); כמשכב נדתה יהיה לה — מקיש משכבה לה... (דבי רבי ישמעאל); וכל כלי פתוח אשר אין צמיד פתיל עליו טמא הוא — הא יש עליו צמיד פתיל, טהור הוא, ומשמע אף אם יחדוהו לנדה רבא).
[מבואר בגמרא שאף לפי הדעות הסוברות שכל דבר שאין לו טהרה במקוה אינו טמא מדרס, אם יש במינו טהרה — טמא].

כלי חרס מיטמא בהיסט הזב (תורת כהנים; תוספתא כלים ו,א. וכו"ה בראשונים).
פכים קטנים שפיהם צר — אינם ראויים לטומאת מגע, שהרי אין הזב יכול להכניס אצבעו לשם, (ואעפ"י שיכול להכניס שערו, אנו צריכים כלי הראוי לנגיעת בשרו; והנגע בבשר הזב), וכיון שאינם ראויים למגע הזב, אינם מטמאים במשא. (רש"י ועוד עפ"י חולין קכד), אבל באהל המת הם טמאים, מפני שהם פתוחים.
בתוס' הרא"ש ובריטב"א משמע שהסכימו שפכים קטנים נטמאים ממעינות הזב. (וכן נראה שנוטים התוס' ועוד ראשונים). ואולם המאירי כתב בדעת רש"י, שכל שאינו ראוי למגע בשרו, אינו טמא ממעינותיו.
תוס' הרי"ד נוקט, שלא כשאר הראשונים, שפכים קטנים מטמאים בהיסט הזב, וגם אם הכניס את שערו לתוכם — נטמאו.

כלי חרס המוקף צמיד פתיל, והוא באהל המת — טהור, ומציל על מה שבתוכו.
רש"י כתב שאף בהיסט (= טומאת משא) אינו מיטמא, לפי שאינו בא לכלל מגע.
ורבנו תם חולק וסובר שנטמא בהיסט, שהרי ראוי הוא למגע, לכשיפתת. וכן פסק הרמב"ם. (משכב ומושב ח,ג. ולזה הסכימו כמה ראשונים. ערמב"ן, ריטב"א, ר"ד, ר"ש כלים ח,ה בשם התוספתא; רש"י נדה ו. ד"ה וכלי חרס).

ויש אומרים (רבי יעקב בר' שמשון — בדעת רש"י. מובא בריטב"א ותורא"ש) שהכלי עצמו אינו מיטמא מהיסט, אבל מה שבתוכו טמא. והרמב"ן דחה דעה זו. וע"ע: נודע ביהודה (תנינא) או"ח קלו; שו"ת מהרש"ם ח"ג סו"י קעג; שו"ת דובב משרים ח"א קטז,ג.
פרטים נוספים בטומאת כלי חרס — בבכורות לה.

ד. מפץ טמא הן בטומאת מדרס, שהרי הוא ראוי לשכיבה, הן בטומאת מת. ואין לו טהרה במקוה.
א. לרש"י, מדובר במפץ של עץ, ומקבל טומאת מת [קל וחומר מפכים קטנים], שלא כשאר פשוטי כלי עץ — לפי שהוא טמא מדרס. (משמע מרש"י ומהרמב"ם שכל מפץ העשוי מגידולי הארץ, כגון שיפה וגמי — דינם כמפץ של עץ. מנחת חינוך קס,ג).

- לרבנו תם, מדובר במפץ של גמי ושל שיפה, שבשאר כלים אינם מקבלים טומאה מלבד טומאת מדרס, ולמדו ב'קל וחומר' שהמפץ שהוא ראוי למדרס מיטמא בטומאת מת. אבל מפץ עץ — יש לו טהרה במקוה.
- ב. כשם שמפץ נטמא במת, כך נטמא בשרץ. (ע' ב"ק כה). וכן שאר טומאות (ערש"י סוכה כ. גדה מט.). וממהרש"א כאן משמע שאין מטמא [עכ"פ מדאורייתא] אלא מת ושרץ בלבד, שבאים ב'קל וחומר'. וע' רש"י סוכה כ. הגהות מהרש"ם כאן.
- ג. הרמב"ם (כלים כג, א; מקוואות א, ד) כתב שטומאת המפץ בכל הטומאות מלבד מדרס, אינה מדאורייתא אלא מדבריהם.

דפים פר — פה

- קטו. א. ערוגה קטנה — כמה מיני זרעים מותר לזרוע בתוכה בלא חשש כלאים?
 ב. ערוגה הנמצאת בין ערוגות — כמה מיני זרעים ניתן לזרוע בתוכה?
 ג. מהו התר 'ראש תור' בכלאים?
 ד. שורה / תלם אחד העובר על פני הערוגה — האם מהוה הפרדה לענין כלאים?
 ה. הרוצה למלאות כל גינתו ירק — כיצד יעשה?
- א. ערוגה שהיא (לא פחות מ) ששה על ששה טפחים, [שוחקים (עפ"י עירובין ג: תוס'). שיעור זה אינו כולל את גבול הערוגה מסביבותיה, שרחבו טפח] — זורעים בתוכה חמשה מיני זרעים של ירקות, (אך לא חטה וקטניות); ארבעה בארבע רוחותיה ועוד אחד באמצעה. (וסמכו חכמים על הכתוב כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח, וידוע להם לחכמים שבשיעור זה אין הזרעים יונקים מהדדי.
- א. לרש"י, ממלא שורת זרעים בכל ארבע רוחותיה עד סמוך לקרן, ואף על פי שהזרעים שאצל הקרנות סמוכים זה לזה ואין ביניהם ריוח ג' טפחים כשיעור יניקתם — אין לחוש לערוב היניקה, ודי בהיכר שמלמעלה, בשל כיווני השורות.
- לתוס', אין זורעים בכל הרוח אלא באמצעה, כדי שיהא הפסק שלשה טפחים בין מין אחד לחברו שבשורה האחרת. ולדעת הר"ש אין צריך להרחיק בין שורה לשורה אלא טפח ומחצה, שהוא שיעור יניקת הזרע, ואין חוששים לעירוב היניקות.
- ויש אפשרות נוספת למלא את כל הערוגה בזרעים, כאשר זרע בעיגול, כדלהלן.
- ב. אם בא לזרוע זרעים בודדים, יש סוברים שיכול לזרוע תשעה מינים; ארבע בכל אחת מקרנות הערוגה, ארבע זרעים באמצע כל רוח ורוח, ואחת במרכזה, כך שכל זרע מרוחק שלשה טפחים מחברו (כן משמע מפסקי הרי"ד, וכן נקט המאירי). ויש אוסרים משום ערוב (עתוס' ד"ה וקים, ורמב"ן), ומדרבנן (עפ"י חו"א).
- ג. לשיטת רבי יהודה (במשנת כלאים, ובירושלמי), אפשר לזרוע ששה מינים בערוגה.
- ב. ערוגה (ששה על ששה טפחים) בין הערוגות — לרב, אין לזרוע בה חמשה מינים כנזכר לעיל, שמא ימלא את הקרנות ויהיו הזרעים סמוכים לערוגה הסמוכה. ושמואל מתיר, ובלבד שלא ימלא את כל הרוח בזרעים.
- לפרש"י, זרוע את השורות באופן שאינן מקבילות זו לזו, כגון שורה אחת בצד קרן מזרח-צפון